

„Liberalna koalicija“ između saradnje i nerazumevanja

Odnosi političkih elita Srbije i Hrvatske 1969–1971.¹

Apstrakt: Rad ima intenciju da sagleda odnose dve najveće republike, Srbije i Hrvatske, unutar jugoslovenskog državnog okvira, posmatrano kroz prizmu njihovih rukovodećih partijskih struktura u periodu od Šestog kongresa SKS i SKH, krajem 1968. do smene hrvatskog rukovodstva u decembru 1971. Polazeći od zajedničkih ciljeva reformski orijentisanih rukovodstava predvođenih Markom Nikezićem i Savkom Dabčević Kučar, odnosi zvaničnog Beograda i Zagreba lavirali su od svesti o zajedničkim interesima, odbrane od arbitrarnog delovanja saveznog političkog centra, potrebe za proširenjem reformske baze u društvu, operacionalizacije politike „čistih računa“, usaglašavanja ustavnih promena, dalje liberalizacije i demokratizacije jugoslovenskog samoupravnog socijalizma, do različitog shvatanja srpsko-hrvatskog dijaloga, nejednakog tretmana vlastitih nacionalizama, drugačijih pristupa Titu... Ipak, uprkos neslaganjima, Nikezićovo rukovodstvo jedino u Karadorđevu na XXI sednici Predsedništva CK SKJ ne prihvata nasilnu smenu vodećih ljudi CK Hrvatske i gušenje „hrvatskog proljeća“, znajući da bi taj politički potez partijskih konzervativaca otvorio put promeni kursa i dogmatizaciji političkih prilika u zemlji, ali i vodio komplikovanju srpsko-hrvatskih odnosa.

Ključne reči: Jugoslavija, „hrvatsko proljeće“, Marko Nikezić, Savka Dabčević Kučar, srpsko-hrvatski odnosi, reforme, socijalizam.

*„Nauka je izgrađena od činjenica,
kao što je kuća sagrađena od opeka;
ali gomila činjenica nije nauka,
kao što ni hrpa opeka nije kuća.“*
Anri Poenkare²

Uprkos čestih oscilacija i laviranja između konzervativnih (dogmatskih) i liberalnih (reformskih) struja, uzrokovanih ambivalentnošću Janusovog lica, svojstvenom dihotomnom karakteru jugoslovenske Partije, reformski elementi u Savezu komunista Jugoslavije, decenijama su crpeli snagu, legitimitet i ideje iz rascepa između jugoslovenskog rukovodstva i Staljina 1948.

¹ Sintagmu „liberalna koalicija“, misleći na kompatibilnost rukovodećih struktura, zagovornika reformskog socijalizma, pre svega u dve najveće republike, koristili su zapadni sociolozi, politikolozi i istoričari u svojim studijama o Jugoslaviji. Npr. Džon R. Lempi, *Jugoslavija kao istorija. Bila dvaput jedna zemlja*, Beograd, 2004, str. 271. Od domaćih autora navedenu formulaciju upotrebljavao je Todor Kuljić. Vid. Todor Kuljić, Tito. Sociološko-istorijska studija, Zrenjanin, 2005, str. 264.

² *Sociološki rečnik*, prir. Marija Bogdanović, Aljoša Mimica, Beograd, 2007, str. 615.

Sporo i tegobno dozrevanje te opcije, posebno otežano nakon energičnog obračuna sa Đilasom (1954)³ išlo je u pravcu šireg prihvatanja svesti da je sva vehementnost otpora staljinističkom totalitarizmu trebalo da omogući ne samo očuvanje nezavisnosti zemlje, nego i garanciju napuštanja suštinskih karakteristika sovjetske paradigme, kao jedinog uzora. U ovom istorijskom, majeutičkom procesu, koji je nadrastao samu partiju, trebalo bi tražiti korene pojave reformski orijentisanih ljudi u vrhovima Saveza komunista Srbije i Hrvatske, krajem šezdesetih godina XX veka. I u jugoslovenskom slučaju je važno ono što je Moše Levin napisao za pozni socijalizam, da „ne samo u celom društvu već i unutar Partije i rukovodstva koegzistira više od jedne ideologije, mešavina mišljenja i referentnih okvira.“⁴ Nastali na talasu obračuna sa Rankovićevim birokratskim konzervativizmom, kroz preispitivanje uloge tajne policije kao jednog od nosećih stubova vlasti, srpski i hrvatski reformisti, kasnije od svojih protivnika okarakterisani kao *liberali* i *nacionalisti* bili su po sopstvenim potonjim svedočenjima, na tragu one manjinske i implicitne interpretacije sukoba sa Staljinom koja je trebalo da znači evolutivno udaljavanje od sovjetske formule države i društva s ciljem da se ona u perspektivi napusti.⁵ Takođe, razvoj političkih prilika u Evropi u drugoj polovini 1968. nakon sovjetskog upada u Čehoslovačku kao i sveukupnost antagonizovanja jugoslovensko-sovjetskih odnosa u tom periodu, dalo je na unutrašnjepolitičkom planu zamah reformski nastrojenim i liberalnijim elementima unutar republičkih partija, pred kongrese održavane krajem godine, čime se jugoslovensko usmerenje nedvosmisleno dodatno distanciralo od državno-socijalističkih karakteristika sovjetskog modela, na čemu će se istrajavati do dogmatskog zaokreta jugoslovenskog predsednika i partijskih konzervativaca 1971/72.⁶

Ohrabreni nesumnjivom liberalizacijom jugoslovenskog društva nakon Brionskog plenuma, orijentacije koja je i institucionalno, formalno, ali i faktički učvršćena nakon izbora reformskih rukovodstava na Šestim kongresima republičkih partija, te, mogućnošću legitimne

³ Do danas ne postoji celovita naučna monografija o Đilasu i njegovoj pobuni protiv sistema. Neracionalno bi bilo, na ovom mestu, navoditi mnogobrojne parcijalne pokušaje sagledavanja tog istorijskog procesa, svodive pretežno na sećanja i svedočenja. U svemu je pomena vredna nezaobilazna bibliografija radova Milovana Đilasa od Dobrila Aranitovića. Dobrilo Aranitović, *Milovan Đilas: Bibliografija sa hronologijom života i rada*, Beograd, 2008, str. 384.

⁴ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema – Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, Beograd, 2004, str. 348.

⁵ Latinka Perović, „Na tragu srpske liberalne tradicije“, u: Marko Nikezić, *Srpska krhka vertikala*, Beograd, 2003, str. 12.

⁶ Milivoj Bešlin, „Odnosi Jugoslavije i Sovjetskog Saveza 1968: između nužnosti saradnje i principa slobode“, *Istraživanja*, br. 22, Novi Sad, 2011, str. 491–514.

borbe za vlastitu političku jedinicu, kroz brigu za njen ekonomski položaj, novo vođstvo na čelu sa energičnom predsednicom CK SKH Savkom Dabčević Kučar, krajem 60-ih je sve odlučnije kritikovalo ekonomski položaj Hrvatske. Rđavi rezultati privredne reforme i nesrazmerno visok broj radnika koji su napuštali ovu republiku i odlazili u inostranstvo, davali su osnov za iskazivanje nezadovoljstva. Drugi, važniji motiv pokreta bilo je „devizno pitanje“, tj. problem preraspodele zarade u stranim valutama, za koje je Hrvatska verovala da je uskraćena, te da joj zbog turističke ekspanzije, pripada daleko više zarađenih deviza. Političke ideje *proljećara* zagovarale su znatno širu decentralizaciju u cilju postizanja pune kontrole nad svojom republikom, pa samim tim i nad tokovima novca u njoj, što je bila osnova politike *čistih računa*.⁷

Jedna od fundamentalnih idejnih postavki reformskog rukovodstva u Srbiji 1969–1972. bila je politika *čistih računa* sa ostalim republikama, čime bi se njihovi odnosi postavili na stabilne osnove.⁸ Smatrajući *čiste račune* za sve konstituente federacije važnom pretpostavkom preustrojstva Jugoslavije i zdravih međusobnih odnosa, Nikezić je dopuštao i mogućnost odstupanja od ovog principa, ali samo na bazi dobrovoljnosti „svesni da nešto u materijalnom smislu žrtvujemo zato da bismo rešili druga pitanja.“⁹ Program koji je operacionalizovao politiku *čistih računa* usvojen 22. oktobra 1970. na sednici Predsedništva Skupštine Srbije i Izvršnog veća Srbije, pod nazivom *Dokument o osnovnim stavovima Srbije o ekonomskim funkcijama federacije*, podrazumevao je svođenje federalnih ingerencija na minimum. Po njemu, federacija je trebalo da: prekine sa izvršavanjem postojećih investicionih obaveza, koje bi preuzele republike i pokrajina; ukine sve svoje dotadašnje obaveze po osnovu beneficiranih kamata; prestane kreditiranje izvoza opreme, brodova i investicionih radova; ukine Savezni fond za naučni rad; ukine premije i regrese i prepusti ih republikama i pokrajinama.¹⁰ Savezne ingerencije bile bi svedene na zajedničku odbranu, spoljnu politiku i nezavisni kurs zemlje, te očuvanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta i najzad, obezbeđenje materijalnih sredstava za intenziviranje razvoja nedovoljno razvijenih delova Jugoslavije. Prema rečima Marka Nikezića,

⁷ Savka Dabčević Kučar, *'71. hrvatski snovi i stvarnost*, knjiga I, Zagreb 1997, str. 236–246; 269–278.

⁸ Radi preciznosti iskaza trebalo bi razlikovati državno od partijskog rukovodstva. Iako su država i monopolistička partija bile u *sui generis* personalnoj uniji, jer su isti ljudi prelazili sa partijskih na državne položaje i obrnuto, trebalo bi naglasiti da su Marko Nikezić i Latinka Perović predstavljali rukovodstvo partije, Saveza komunista Srbije, a Dragoslav Marković, kao predsednik Skupštine i Milenko Bojanić, kao predsednik Izvršnog veća, državno rukovodstvo Srbije, kao dela jugoslovenske federacije.

⁹ Marko Nikezić, „Nacionalni faktor – trajni problem Jugoslavije“, u: *Srpska krhka vertikala*, str. 192.

¹⁰ *Politika*, 23. oktobar 1970, str. 1; *Dnevnik*, 23. oktobar 1970, str. 1.

zvanična Srbija je bila zainteresovana da se ekonomske i političke funkcije federacije bez odlaganja, svedu samo na zajednička opredeljenja i interese svih u Jugoslaviji.¹¹ Srpsko partijsko rukovodstvo smatralo je svojim prioritetom dalje „raščišćavanje odnosa i preuzimanje od strane republika funkcija federacije.“¹² Najzad, *čisti računi* su, po njemu, podrazumevali sem ravnopravnosti svih republika i njihove emancipacije i „neophodnu zajedničku perspektivu.“¹³ Sekretar CK SKS Latinka Perović je govoreći o motivima Srbije da se zalaže za politiku *čistih računa* kao njihov primarni cilj navela mogućnost da „svako bude sveden na rezultate svoga rada“.¹⁴ Duboku svest o tome kako je politika *čistih računa* i okretanja Srbije sebi bila primana među konzervativcima i nacionalistima, Nikezić je najlapidarnije izrazio početkom 1972. u razgovoru sa glavnim urednicima beogradskih medija. Za njih su ove ključne *liberalske* postavke o nacionalnom pitanju neprihvatljive, jer, hoće da kažu, interpretirao je Nikezić svoje ideološke takmace, da „vodeći računa samo o SRS, rukovodstvo u Srbiji prihvata nametnutu situaciju da je ono nadležno samo za Republiku Srbiju, tj. izdaje srpstvo kao celinu, a trebalo bi svaka vlada u Srbiji da vodi računa o svim Srbima, o celom srpstvu.“¹⁵ Hrvatskom rukovodstvu je stanovište Srbije o ekonomskim funkcijama federacije bilo, prema rečima Savke Dabčević Kučar, prihvatljivo. Generalno posmatrano, vođstvo CK SKH nije imalo bilo kakve zamerke prema politici srpskog rukovodstva, što je bio i stav koji je saopšten Titu.¹⁶ Prihvatanjem izazova politike *čistih računa*, *liberalski* vrh je išao u susret zahtevima ostalih republika za decentralizacijom zemlje, čime je načinjen ključni preludijum za konstituisanje novog, tj. značajno izmenjenog modela integracije jugoslovenske zajednice, kroz usaglašavanje i usvajanje trećeg seta ustavnih amandmana 1971, dok je sinhrono sa Srbije nepovratno skidao hipoteku centralizma i težnje za dominacijom u Jugoslaviji. Bio je to *conditio sine qua non* svakog ozbiljnijeg dijaloga i saradnje sa hrvatskim partijskim rukovodstvom u posmatranom periodu.

¹¹ Marko Nikezić, „Neophodno održati jasan kurs dalje demokratizacije društva“, u: *Politika*, 23. oktobar 1970, str. 6.

¹² „Reč Marka Nikezića“, *Savez komunista Srbije u razvoju društveno-političkog sistema* (Treća konferencija SKS), Beograd, 1971, str. 251.

¹³ Marko Nikezić, „Uz svu ravnopravnost republika neophodna je i zajednička perspektiva“, u: *Dnevnik*, 26. februar 1971, str. 4; Ljubodrag Dimić procenjuje da je politika *čistih računa* implicite podrazumevala i kritiku Brozove autokratije. Ljubodrag Dimić, „Srbija 1804–2004 (suočavanje s prošlošću)“, u: Lj. Dimić, D. Stojanović, M. Jovanović, *Srbija 1804–2004*, Beograd, 2005, str. 95.

¹⁴ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507 – CK SKJ, III/153, prilog 1, „Magnetofonske beleške sa 17. sednice Predsedništva SKJ“, str. 40.

¹⁵ Marko Nikezić, „Cela piramida postavljena na glavu“, u: *Srpska krhka vertikala*, str. 250.

¹⁶ Latinka Perović, *Zatvaranje kruga – ishod političkog rasepa u SKJ 1971/1972*, Sarajevo, 1991, str. 169.

Sušтина odnosa srpskog rukovodstva prema događajima u Hrvatskoj u naznačenom hronološkom okviru mogla bi se sažeti u stav Latinke Perović, izrečen na Mašinskom fakultetu, tokom burne 1971. Naime, *liberali* su smatrajući nepochodnim saradnju, dogovaranje i otvorenost, poručivali da „pitanja jugoslovenske zajednice nisu rešiva ni u sporu ni u sporazumu samo između Srbije i Hrvatske.“ Rešenja su tražili jedino u sporazumu svih naroda (republika) koji žive u Jugoslaviji, a mesto za te dogovore mogle su biti samo paritetno formirane federalne institucije. U vreme ustavnih promena sa ciljem afirmacije „svih nacija i narodnosti, propustiti pitanje jugoslovenske zajednice kroz optiku srpskohrvatskih odnosa značilo bi vratiti se duboko unazad“ na radikalska rešenja, koja ne bi uvažavala nove odnose kreirane u socijalističkoj Jugoslaviji, smatrala je Latinka Perović. Neprihvatljiv je bio stav hrvatskog rukovodstva o osovini Beograd–Zagreb na kojoj se lomila sudbina zemlje, jer nije uvažavao Jugoslaviju kao „zajednicu koja pripada svima“, ali je previđao i „evoluciju koju su drugi jugoslovenski narodi doživeli.“¹⁷ I Marko Nikezić je mnogo puta, posebno do smene hrvatskog rukovodstva u Karadorđevu, isticao da se kompleksna jugoslovenska problematika ne može i ne sme redukovati na pitanje srpskohrvatskih odnosa, jer bi svođenje federacije na relaciju Beograd–Zagreb dovelo u neravnotežan položaj manje brojne narode.¹⁸ Opovrgavajući teze da su nesporazumi dve najveće republike, u osnovi ključni problemi Jugoslavije, Nikezić je upozoravao da su sva sporna pitanja „zajednički problemi svih nacija, svih republika“, koji se mogu rešavati „jedino kroz ravnopravno i puno učešće sviju njih“. Ono što Srbija i Hrvatska mogu same da rešavaju u direktnom, međusobnom kontaktu, ne bi po njemu smelo da prelazi ni u kom pogledu uticaj koji bi na Jugoslaviju ostvarivale bilo koje druge dve republike.¹⁹ U tom kontekstu je srpsko rukovodstvo smatralo neprimerenim svako insistiranje na apstrahovanju tzv. malih naroda i manjina, što bi međunacionalnu problematiku vratilo na međuratni, monarhistički obrazac o potrebi „sporazuma sa Hrvatima“ kao *conditio sine qua non* opstanka države.²⁰

S druge strane, čelnici *Hrvatskog proljeća* su, posebno otvoreno nakon demisioniranja, lamentirali zbog izostanka direktnog hrvatsko-srpskog dijaloga, pa i dogovora. Osim Tita, kome

¹⁷ *Politika*, 15. april 1971, str. 6; Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, str. 140.

¹⁸ Zdravko Vuković, *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma. Moji stenografski zapisi 1966–1972. godine*, Beograd, 1989, str. 470; Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, str. 240–241.

¹⁹ Marko Nikezić, „Republike su u osnovi i po pravilu nacionalne države jugoslovenskih naroda“, u: *Srpska krhka vertikala*, Beograd, 2003, str. 189.

²⁰ Mihailo Konstantinović, *Politika sporazuma*, Novi Sad, 1998.

bi sporazum dve najveće republike oduzimao moć neprikosnovenog arbitra, Miko Tripalo je kao prepreku željenom dogovoru apostrofirao i Edvarda Kardelja, koji je „zapravo strahovao od srpsko-hrvatskog sporazuma, čime bi njegova uloga, kao i uloga Slovenije i još nekih republika kao arbitara i „spasilaca“, bila bitno umanjena. Na taj način bi, po Kardeljevom mišljenju, stvarna ravnopravnost drugih republika – osim Srbije i Hrvatske – bila dovedena i pitanje.“²¹ Tvrdeći da do ozbiljnih razgovora o važnim temama, pa i sporazumevanju između Srbije i Hrvatske, nije došlo prevashodno zbog Nikezićevog izbegavanja, pravdanog uznemirenjem koje bi to izazvalo u drugim republikama, Tripalo je ostajao pri stavu da bi takvi razgovori „mogli razjasniti, pa i razriješiti neke sukobe“. Međutim, pravi razlog odbijanju srpskog rukovodstva da se pristupi direktnim dogovorima dve najveće republike, Miko Tripalo je pronalazio u tome što su „vrlo utjecajne snage u srpskom rukovodstvu vjerovale da se još uvijek može ostvariti savez s nerazvijenim republikama kako bi se odbacili ili bar odgodili prijedlozi Hrvatske o promjenama u privrednom sistemu i ekonomskoj politici.“²² Slično je tvrdila i Savka Dabčević Kučar, pronalazeći zajednički interes dva rukovodstva u potrebi decentralizacije, u osnovnim postavkama ekonomske reforme i u zahtevima za liberalizacijom i demokratizacijom političkog sistema, ali optužujući *liberale* da su konsenzus i volja za dogovaranjem prestajali sa dovođenjem u pitanje „političke dominacije i koncentracije kapitala u Srbiji. Zato nas nisu poduprli kad smo zahtijevali da se razbiju centri ekonomske moći.“²³ Međutim, koliko god ovakve teze izgledale logično, pa i zavodljivo, ne sadrže dovoljno elemenata za utemeljenu eksplikaciju odnosa srpskog, pre svega *liberalskog* vrha prema direktnim dogovorima na relaciji Beograd – Zagreb. Raspoloživi izvori, kao i aposteriorna svedočenja govore upravo o koliko principijelnom i načelnom, toliko i racionalnom i realističnom držanju srpskog partijskog vrha, koji je lišen bilo kakvih parcijalnih ili solipsističkih težnji, iznad svega vodio računa o realnim interesima Jugoslavije kao sporazumne zajednice i specifičnog, endemskog socijalnog modela njene integracije. Verovatno je stav srpskog rukovodstva bolje nego bilo ko drugi izrazila Latinka Perović svojim opsežnim izlaganjem na *istorijskoj* Sedamnaestoj sednici Predsedništva SKJ, aprila 1971.²⁴ Detektujući srpski nacionalizam kao i stvarno i potencijalno najopasniju

²¹ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb, 1990, str. 170.

²² Isto, str. 170–170.

²³ Savka Dabčević Kučar, *'71. hrvatski snovi i stvarnost*, knjiga I, str. 179.

²⁴ Izlazi iz tematskog okvira naznačene teme, ali je vrlo indikativno da na prekretnoj i dramatičnoj trodnevnoj sednici najvišeg partijskog vrha na Brionima, kada Tito dodatno dramaturizuje unutrašnje prilike informacijom o

pojavu u zemlji, ali šaljući poruku i ostalima kako se odnositi prema toj pojavi u svojim sredinama, rekla je, jasno razlikujući identitet od nacionalističke ideologije, da bi „borba za afirmaciju nacionalnog identiteta imala socijalistički sadržaj, moramo biti jasni prema nacionalizmu“.²⁵ Naglašavajući da za jugoslovensku zajednicu odnosi Srbije i Hrvatske ne smeju postati centralno pitanje, pošto je to teza koja odgovara pre svega nacionalistima, jer bi se u tom slučaju najpre išlo na „sporazum sa Hrvatima na račun svih ostalih, a potom sa Hrvatima stvari rešavati na bazi odnosa snaga“.²⁶ „Toga moramo biti podjednako svesni, jer ta faza mora da se okrene protiv komunista u svakoj od ovih dveju nacija najpre, a potom i protiv socijalističke Jugoslavije.“²⁷ Uz naglašavanje da „zajednička pitanja moramo rešavati svi zajedno“, jer samo ta formula jemči očuvanje jugoslovenske zajednice, čelnica srpskog *liberalskog* vrha ovime je slala poruka i hrvatskom partijskom vođstvu da nema parcijalnih dogovora, ali i saveznom centru, Titu pre svega, da će srpsko rukovodstvo izbegavati na svaki mogući način antagonizovanje odnosa sa *proljećarima*, čime se gubila svaka perspektiva nadrepubličkog posredovanja ili arbitraže. Jasniju poruku srpski vrh teško da je mogao poslati.

Ipak, direktni razgovori partijskih rukovodećih struktura dve najveće republike održani su u dva navrata. Prvi samostalni razgovori srpskog i hrvatskog rukovodstva održani su u Zagrebu sredinom decembra 1969. neposredno pred X sednicu CK SKH. Sam sastanak, kako je govorio Nikezić, nije održan da bi se na njemu odlučivalo, nego sa „namerom da se postigne neko veće razumevanje“.²⁸ Nikezić i Perovićeva su se i ovom prilikom jasno ogradili od bilo kakvog srpsko-hrvatskog sporazumevanja, dok je hrvatsko rukovodstvo istrajavalo na dogovaranju, ali ne na račun trećih. Naravno, glavni povod insistiranja hrvatskog rukovodstva da se održi ovaj sastanak, iako je srpsko smatralo da je trenutak loše odabran, su bili Žankovi članci u *Borbi* u kojima je optuživao Hrvatsku da ne vodi, u dovoljnoj meri, borbu protiv vlastitog nacionalizma.²⁹ Prema Savki Dabčević Kučar, serija članaka u *Borbi* je na deformisan način

navodnom pretećem pozivu sovjetskog lidera, Leonida Brežnjeva, u ime Srbije govori sekretar CK Latinka Perović, a ne kao u slučaju ostalih republika predsednik najvišeg partijskog organa.

²⁵ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507 – CK SKJ, III/153, prilog 1, „Magnetofonske beleške sa 17. sednice Predsedništva SKJ“, str. 42–43.

²⁶ O dalekosežnosti ove anticipacije govori činjenica da će upravo ovakva logika, koju Perovićeva 1971. stigmatizuje kao pogrešnu, biti primenjena dve decenije kasnije u međurepubličkim pregovorima, odvesti Jugoslaviju u krvavi sukob.

²⁷ Isto, str. 43.

²⁸ Zdravko Vuković, *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma*, str. 323.

²⁹ Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, str. 112–113.

interpretirala događaje u Hrvatskoj, što je bilo na liniji onoga što su tvrdili na Istoku i među ibleovcima. Takođe, članci su izazvali veliko uznemirenje i među Srbima u Hrvatskoj, naročito u zaostalim selima, gde je počeo da se širi strah od novog bratoubilačkog rata. Stavovima iznetim u Žankovim člancima posebno su bili senzitivirani pripadnici starije generacije i boračke organizacije, smatrala je Dabčević Kučar.³⁰ Reč je bila o vrlo jasnom napadu na hrvatsko rukovodstvo, koje je izrazilo i nezadovoljstvo tretmanom u beogradskoj štampi, koja ih, smatrali su oni, ignoriše i ne daje glavne informacije, već sve svodi na efemernosti i incidente. Hrvatsko rukovodstvo je jasno naglasilo da očekuje podršku CK SK Srbije, čiji čelni ljudi su im odgovorili da im je mogu pružiti samo na „principijelnoj liniji borbe protiv nacionalizma“. Druga vrsta pomoći je borba u samoj Srbiji protiv srpskog nacionalizma i angažovanje na rešavanju spornih stvari u federaciji. Već tada je procena Latinke Perović bila da je „pritisak nacionalizma u Hrvatskoj suviše jak i da može i CK biti pod tim pritiskom, ali je to i šansa za CK, jer mogu učiniti mnogo ako budu jasniji“. ³¹ U *post factum* svedočenjima srpsko rukovodstvo je zameralo hrvatskom što mnoga od spornih pitanja, koja je pokrenula Deseta sednica, nisu pokrenuta u legalnim jugoslovenskim institucijama, jer bi se time „izbegao utisak da se za određenu liniju moraju (hrvatsko rukovodstvo – prim. aut.) izboriti protiv svih ostalih“. ³²

Drugi direktni razgovor i poslednji u tom sastavu, vođen je između delegacija CK SK Srbije i Hrvatske u Beogradu 28. septembra 1971. Na njemu su bile vidljive kako sličnosti tako i izvesne razlike i drugačiji pristupi u političkoj logici, ali i praksi dva rukovodstva. ³³ Prema aposteriornim svedočenjima učesnika, bila je to razmena mišljenja o političkim pitanjima, koja je uveravala u mogućnost dijaloga, ali i pokušaj hrvatskog rukovodstva da izađe iz svojevrzne izolacije i uspostavi most sa srpskim *liberalima*. ³⁴

Već u svom uvodnom izgalanju sekretar CK SK Srbije Latinka Perović je naglasila da politički vrh Srbije tih dana održava slične sastanke i sa predstavnicima drugih republika, pa tako i sa

³⁰ J. Kesar, Đ. Bilbija, N. Stefanović, *Geneza Maspoka u Hrvatskoj*, Beograd, 1990, str. 4–538.

³¹ Zdravko Vuković, *nav. delo*, str. 324–325.

³² Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, str. 127.

³³ Sutradan, 29. septembra 1971, *liberalima* bliska, beogradska *Politika* je donela kratku protokolarnu vest o razgovorima predstavnika CK SK Srbije i Hrvatske. U informaciji je još stajalo da su “razmenjena gledišta o aktuelnim političkim i ekonomskim pitanjima”, kao i da se razgovaralo o “daljem razvoju odnosa i međusobnoj saradnji dve republike”. Iako u dnu pete strane, *Politika* je uz kratku informaciju o susretu dva rukovodstva objavila i krupnu fotografiju sa sastanka, čime je, ipak, naglašen značaj čitavog događaja. *Politika*, 29. septembar 1971. str. 5.

³⁴ Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, str. 305.

Hrvatskom, čime se želeo izbeći utisak bilo kakvog ekskluziviteta ili prekretnog karaktera srpsko-hrvatskog dijaloga. Ključna pitanja, prema njenim rečima, su „dalja izgradnja jedinstvenog društvenog sistema“, nacionalno pitanje i odnos prema Jugoslaviji nakon ustavnih promena, na kojima bi trebalo usaglasiti stavove. Drugo ključno pitanje za srpsko rukovodstvo je bilo pitanje nacionalnih odnosa. U tom kontekstu je kao posebno važnu temu, za dijalog dva rukovodstva, Perovićeva kandidovala fenomen šireg prodora nacionalističke ideologije i okolnosti koje su je izvele na političku scenu. Borba protiv takvih, za višenacionalnu, složenu zajednicu, opasnih pojava morala je sem palijativnih političko-administrativnih sredstava, posebno da se koncentriše na dugoročniju idejno-političku borbu. Prihvatljivo rešenje nacionalnih odnosa za srpsko rukovodstvo je polazilo od stanovišta da svaka nacija ima pravo na svoju državnost kao i pravo na sopstveni razvoj, ali je uvek kao ključno postavljano pitanje karaktera te državnosti, tj. orijentacije vlasti u svakoj od republika. Kao jedan od problema koji, prema njoj, nije smeo da bude zapostavljan jesu „antisrpska“ i „antihrvatska“ raspoloženja u masama, koja jedino mogu biti neutralisana politikom istinske ravnopravnosti i suzbijanjem velikosrpskih i velikohrvatskih ideja. A borbu protiv tih ideja trebalo je da vode „leve snage“ unutar svakog od tih naroda. Borba protiv tih snaga (nacionalizma i separatizma) koje su se „osamostalile u našim društvenim zajednicama i predstavljaju protivnika sa kojim smo svuda suočeni“, podrazumeva da „i mi i vi moramo da potvrđujemo da je vitalni interes svakog od naših naroda da se očuva jugoslovenska zajednica“, smatrala je Latinka Perović.³⁵ Za sekretara IK CK SKH Pera Pirkera postojala su 4 strateška pitanja kojima se moraju podrediti sve praktične političke akcije. Reč je o „daljim koracima u razvoju samopravljanja u Jugoslaviji“; „potpuna nacionalna afirmacija Hrvatske i to ne bilo kakva nego samoupravna, socijalistička“; treće pitanje od vitalnog interesa hrvatskog naroda je „zajednički život u Jugoslaviji“, zbog čega separatističke tendencije nemaju u Hrvatskoj „nikakvih ozbiljnijih utjecaja“; i najzad četvrto, „razvoj demokratskih prerogativa uopće“.³⁶

Iz svega rečenog proizlazi da je odnos prema Jugoslaviji, njeno razumevanje kao sporazumne i složene, decentralizovane zajednice, zasnovane na demokratskijim unutrašnjim odnosima i stremljenjima, rečju, neupitnost jugoslovenskog samoupravnog okvira, bilo

³⁵ Arhiv Srbije (AS), Savez komunista Srbije (SKS) – Centralni komitet: Konsultativni sastanci, saradnja sa CK drugih republika, br. kutije 95. „Stenografske beleške sa razgovora vođenih između delegacija SK Srbije i delegacije CK SK Hrvatske, u Beogradu 28. 09. 1971.“

³⁶ Isto.

konsenzualno i nesporno prihvaćeno kod oba rukovodstva, ugrađeno u same temeljne odredbe njihovih političkih agendi. Već je formulisanje i sprovođenje politike *čistih računa* i značajno redukovanje nadležnosti federacije davalo osnova za tvrdnju o veoma sličnom razumevanju i poimanju jugoslovenske zajednice, koja nije dovođena u pitanje, ali je i sadržaj toga jedinstva, tj. pitanje karaktera i unutrašnjeg ustrojstva te zajednice, takođe bila stvar podudarnosti, iskazane i kroz konkretna ustavna rešenja 1971.³⁷ Naime, Ustav iz 1963. bio je po svome karakteru i sadržini proizvod kompromisa između dotadašnjeg centralizma i suštinskog federalizma, kome se težilo, čime je bio obeležje svoga vremena, ali i derivat tranzicionih političkih procesa u kojima je nastao. Smisao, karakter i suština tih promena ostvareni su kroz novu konstitutivnu koncepciju, sprovedenu putem tri seta ustavnih amandmana, usvajanih u Saveznoj skupštini od 1967. do 1971. godine. Najradikalnija je, nesumnjivo, bila treća grupa amandmana proglašena u Skupštini SFRJ 30. juna 1971. donevši najsuštinskije i najdalekosežnije promene u legislativi i empiriji jugoslovenskog federalizma. Proces priprema ustavnih promena započeo je u leto 1970. kada je Tito u svojstvu predsednika Republike naložio da se izradi tekst ustavne reforme federacije.³⁸ Već je prvi amandman usvojen 1971. ukazivao na suštinu i duh novog ustavotvornog koncepta. Naime, u njemu je pisalo da „radni ljudi, narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u socijalističkim republikama i u socijalističkim autonomnim pokrajinama (...) a u SFR Jugoslaviji kad je to u zajedničkom interesu...“³⁹ Treća tačka istog amandmana je republiku definisala kao „državu zasnovanu na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase (...) i ravnopravnih naroda i narodnosti.“ Dvadeset petim amandmanom zajamčeno je jedinstveno jugoslovensko tržište, ali je 34. ukidao pravo federacije da vrši investicije, tj. da osniva fondove ili preuzima finansijske obaveze, sem kada se sa tim slože skupštine svih republika i autonomnih pokrajina.⁴⁰ Jedina funkcija i nadležnost federacije, kada su u pitanju ekonomski odnosi, bila je pomoć nerazvijenim republikama i pokrajini Kosovo. Poput Predsedništva i Savezno izvršno veće i Ustavni sud Jugoslavije su morali da budu paritetno formirani, tj. „jednak broj članova iz svake republike.“⁴¹ U gotovo svim slučajevima

³⁷ Isto.

³⁸ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999, str. 545.

³⁹ *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije; Ustavni amandmani od I do XLII (iz 1967, 1968. i 1971. godine)*, Beograd, 1971, str. 181.

⁴⁰ *Ustav SFRJ, ustavni amandmani od I do XLII*, str. 196–198, 215–216.

⁴¹ Isto, str. 227–230.

rada saveznih organa (Predsedništvo, SIV, Savezna skupština), postojala je ustavna obaveza usklađivanja stavova, da bi odgovarajuće odluke imale pravnu snagu. Pravni stručnjak i ustavopisac Jovan Đorđević nazvao je takvo, ustavom uslovljeno jednoglasje, „vetom na zadnja vrata.“⁴² Način i metodologiju usklađivanja zajedničkih stavova regulisao je 33. amandman. Prema njemu federacija može doneti neku odluku samo „na osnovu usaglašenih stavova s nadležnim republičkim i pokrajinskim organima.“⁴³ Ovaj koncept federalizma, koji u temelje strukture federativnosti stavlja primat na nacije i njihove istorijski konstituisane političke formacije – republike, prvi put je izražen u trećoj grupi amandmana na Ustav iz 1963. i utvrđen Ustavom iz 1974.⁴⁴ Ustavnim izmenama iz 1971. Jugoslavija je postala *de iure* i *de facto* sporazumna zajednica naroda koji su je stvorili, suštinski federalizovana država sa konfederalnim elementima, a esencijalne karakteristike značajno izmenjenog jugoslovenskog federalizma su bile iznad svega koncepcije reformskih rukovodećih struktura u partijama dve najveće republike.⁴⁵ Sa retkom sposobnošću kristalizacije ideja i svođenja stvari na suštinu,

⁴² Džon R. Lempi, *Jugoslavija kao istorija – bila dvaput jedna zemlja*, Beograd, 2004, str. 276.

⁴³ *Ustav SFRJ, ustavni amandmani od I do XLII*, str. 211–212.

⁴⁴ Ovaj novi koncept, ipak, nije promenio “teorijski zasnovanu i trajnu” karakteristiku jugoslovenskog ustavnog prava, “radnog čoveka” kao jedinog političkog nosioca suvereniteta, smatrao je Jovan Đorđević, ključni jugoslovenski ustavopisac-ekspert. Prema njegovom tumačenju ideja o „nepodeljenom suverenitetu“ je sačuvana, ali je naglašen stav da su republike i pokrajine zajednice u kojima subjekti suvereniteta („radni ljudi, narodi i narodnosti“) originerno i osnovno ostvaruju svoja suverena ustavna prava. Jovan Đorđević, *Ustavno pravo*, Beograd, 1977, str. 136.

⁴⁵ Izmenjena konstitutivna koncepcija jugoslovenskog federalizma usko je vezana i sa novim kursom u srpskoj Partiji, označenim dolaskom Marka Nikezića i Latinke Perović, za predsednika i sekretara CK SKS u novembru 1968. godine. Bila je to politika napuštanja ideje da je zajednička država potrebija Srbiji nego drugima i odustajanje od uloge ključnog čuvara Jugoslavije, te je Nikezić nedvosmisleno poručivao da je „prošlo vreme takve vrste identifikacije Republike Srbije sa Jugoslavijom“, zastupajući ideju „koncentracije na sebe“, tj. pokušaja Srbije da se okrene sebi i sopstvenom ekonomskom i političkom razvoju, jer se jedinstvo zemlje može postići samo istovrsnim položajem svih naroda, te sledstveno tome, ni za Srbe kao najbrojniju naciju ne može biti „posebnih prava, a ni posebnih obaveza.“ Suštinu politike okretanja Srbije sebi Marko Nikezić je video kao fokusiranje „svoje snage na realna pitanja“ unapređenja društva i ekonomije, čime će se i najveća republika odnositi prema federaciji kao i ostali, a ne kao neko „ko ima pretenzije na više, a u praksi ispadne inferioran“. Zbog toga je Srbiju trebalo osloboditi „osećaja o svojoj posebnoj misiji“ o ulozi glavnog čuvara Jugoslavije, da bi se „okrenula sebi i pokrenula svoje stvaralačke snage.“ Razumevanjem federalizma kao šanse za izgradnju Srbije kao moderne države, zagovaranjem dosledne i suštinske federalizacije, energično zastupajući politiku „čistih računa“ između federalnih jedinica, raskidajući sa unitarizmom i centralizmom, ali i odbacujući svesrpsku koncepciju i nacionalnu homogenizaciju kao metode političkog delovanja, zalažući se za široku i suštinsku autonomiju pokrajina, raskidajući sa tezom da je Jugoslavija Srbima potrebija nego drugima, pa je sledstveno tome oni moraju braniti pre nego ostali, najzad, odbacujući patronat nad Srbima izvan Srbije, Nikezićevi *liberali* su konstruisali program, ne samo izvan, nego i nasuprot decenijama ukorenjenoj nacionalističkoj tradiciji, čime su načinili suštinski diskontinuitet sa gotovo svim ključnim ideološkim postavkama srpskih elita od 1918. ponudivši novu programsku koncepciju identiteta Republike Srbije, šire posmatrano i novu filozofiju politike, apsolutno kompatibilnu sa izmenjenim konstitutivnim konceptom jugoslovenskog federalizma u drugoj polovini šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka. Marko Nikezić, *Srpska krhka vertikalna*, prir. Latinka Perović, Beograd, 2003; Latinka Perović, *Zatvaranje kruga –*

sekretar CK SKS Latinka Perović je pri kraju prelomne 1971. na sastanku političkog aktiva Srbije, izrazivši kvintesenciju politike *liberalskog* vrha kada je u pitanje poimanje jugoslovenskog federalnog modela, rekla: „Jugoslavija, valja se i ovog puta podsetiti, nije nastala administrativnom podelom na republike i pokrajine, već rešenošću jugoslovenskih naroda u revoluciji da žive zajedno.“⁴⁶ Bio je to najbolji odgovor potencijalnim recentralizatorskim tendencijama, posebno jer je bio izrečen neposredno nakon „Karađorđeva“ i prekretno XXI sednice Predsedništva SKJ, kada se tražio i očekivao svojevrсни revanšizam kako prema *Hrvatskom proljeću*, tako i prema idejama složene države koje je taj pokret promovisao i zastupao.

Na beogradskom dijalogu dva rukovodstva, ipak, nisu rešenja svih pokrenutih tema bila konsenzualno prihvatana. Tako je Pero Pirker upozoravao da se mora uvažavati i „taj nacionalni elemement u socijalističkom razvoju“, te da je upravo samoupravljanje osnovica na kojoj se „svaka afirmacija nacija može učiniti“. Nikezićevom rukovodstvu je ovakva politika bila podrazumevajuća, ali je u značajno manjoj meri isticana, pre svega zbog bojazni od raspaljivanja nacionalističke ideologije, koja je u svom srpskom varijetetu smatrana najopasnijom po opstanak Jugoslavije, kao zajednice ravnopravnih naroda. „Potpuno nam je jasno da je u jednom razdoblju Hrvatske ta nacionalna komponenta bila zanemarena“, ali je jasno da danas svaka takva tendencija koja bi posmatrala „državnost Republike van socijalističkih i samoupravnih pozicija nije prihvatljiva za Hrvatsku, niti joj može ozbiljnije pomoći“, smatrao je sekretar IK CK SKH.⁴⁷ Slično je i Savka Dabčević Kučar na Brionima aprila 1971. vrlo otvoreno govorila o „nacionalnoj afirmaciji hrvatske državnosti“, o „pozitivnoj nacionalnoj emancipaciji“ u kojoj je došlo do „slobodnijeg izražavanja nacionalnih osjećaja“, ali je i naglašavala da je u svemu tome „važno da mi vladamo pokretom masa“.⁴⁸ Pirker je na XVII sednici Predsedništva SKJ, obrazlažući evidentan porast nacionalizma u svojoj republici isticao da je „jačanje te nacionalne

ishod političkog rascepa u SKJ 1971/1972, Sarajevo, 1991; Olivera Milosavljević, *Činjenice i tumačenja. Dva razgovora sa Latinkom Perović*, Beograd, 2010; Milivoj Bešlin, *Nacionalno pitanje u Srbiji krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka*, Novi Sad, 2008, str. 143–148. (magistarska teza u rukopisu)

⁴⁶ Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond 507 – CKSKJ, III/158, Prilog 4, Informacija o aktivnosti u SKS posle XXI sednice Predsedništva SKJ, Izlaganje sekretara CK SKS Latinke Perović na sastanku političkog aktiva Srbije, 5. decembra 1971, str. 5.

⁴⁷ Arhiv Srbije (AS), Savez komunista Srbije (SKS) – Centralni komitet: Konsultativni sastanci, saradnja sa CK drugih republika, br. kutije 95. „Stenografske beleške sa razgovora vođenih između delegacija SK Srbije i delegacije CK SK Hrvatske, u Beogradu 28. 09. 1971.“

⁴⁸ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507 – CK SKJ, III/153, prilog 1, „Magnetofonske beleške sa 17. sednice Predsedništva SKJ“, str. 60, 65.

samosvjesti, rezultat činjenice da smo u jednom periodu našeg razvoja nacionalnu komponentu zanemarili, potisnuli i gotovo nacionalni osjećaj često puta suprotstavili socijalističkoj opredeljenosti. Stoga sada nacionalna emancipacija, koja postaje dio samosvjesti i socijalističkog opredeljenja, jeste onaj vid **pozitivnog trenda**, bez obzira što u tom svemu postoje i elementi jače naglašenosti upravo zbog neracionalnog potiskivanja u jednom prošlom periodu.“ (podvukao M. B.) Zbog toga on navodi i pojavu svojevrsnog „nazdravičarskog hrvatstva“, koje bi trebalo razlikovati od šovinizma, jer je, po njemu, bliže socijalističkom opredeljenju.⁴⁹ Uočljiva karakteristika Pirkerovog izlaganja tokom beogradskih razgovora sa rukovodstvom CK SK Srbije bila je i često apostrofirana nacionalna identifikacija, npr. „**Mi** se nismo uspjeli iole ozbiljnije konstituisati kao gospodska **nacija**...“ „Smatramo da bi za **nas**, kao i za svaku drugu **naciju** u Jugoslaviji...“ (podvukao M. B.) Nasuprot *proljećarskom, pluralis maiestatis* srpskih *liberala* je uvek podrazumevao rukovodstvo Srbije ili Republiku Srbiju kao političku zajednicu. U vokabularu srpskog vrha gotovo je nemoguće pronaći takav nacionalni pristup ili princip etničke identifikacije, već samo državne, u smislu republike koju predstavljaju. Zbog toga je Nikezić upozoravao svoje sagovornike da je prodor nacionalista u „naš prostor jedna stvar, a prodor u naše glave je druga stvar, drugi kvalitet“, jer je potonja pojava krajnje zabrinjavajuća i sa njom bi trebalo prekidati.⁵⁰ Opasno je kad nacionalizam prodre u naše glave, u naše redove, poručivao je prvi čovek Srbije hrvatskim kolegama, vrlo slično savetu koji je Perovićeva dala Miku Tripalu i Savki Dabčević Kučar u Karađorđevu, „nemojte sve braniti“, misleći na nacionaliste od kojih se trebalo diferencirati.⁵¹

Tokom beogradskih razgovora dva rukovodstva bio je primetan i određen stupanj neslaganja u oceni političkih prilika u Hrvatskoj. „Mi imamo jednu izrazito povoljnu političku klimu u celini u Hrvatskoj“, poručivao je Pero Pirker svojim sagovornicima, uprkos onome što bi iz javnosti i pisanja štampe moglo da se protumači.⁵² Takvom ocenom političkih prilika u svojoj republici hrvatsko rukovodstvo suštinski je *a priori* odbacivalo svaku kritiku za porast

⁴⁹ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507 – CK SKJ, III/153, prilog 1, „Magnetofonske beleške sa 17. sednice Predsedništva SKJ“, str. 218.

⁵⁰ Arhiv Srbije (AS), Savez komunista Srbije (SKS) – Centralni komitet: Konsultativni sastanci, saradnja sa CK drugih republika, br. kutije 95. Stenografske beleške sa razgovora vođenih između delegacija SK Srbije i delegacije CK SK Hrvatske, u Beogradu 28. 09. 1971.

⁵¹ Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, str. 328.

⁵² Arhiv Srbije (AS), Savez komunista Srbije (SKS) – Centralni komitet: Konsultativni sastanci, saradnja sa CK drugih republika, br. kutije 95. „Stenografske beleške sa razgovora vođenih između delegacija SK Srbije i delegacije CK SK Hrvatske, u Beogradu 28. 09. 1971.“

nacionalizma u vlastitoj sredini, za koju su *liberali* smatrali da jeste pod pritiskom i hipotekom socijalizmu strane i suprotstavljene ideologije. Prema Pirkerovoj interpretaciji u Hrvatskoj je postojao jedan snažan politički prodor, Savez komunista je priznat u narodu, ne samo u klasi, ljudi ne beže od njega, od prihvatanja odgovornosti, kao što je bilo nekada; „ja ne priznajem nikakvu klasnu orijentaciju ukoliko ona široko ne može okupiti šire slojeve naroda... mora se stvarati široki pokret“, smatrao je drugi čovek hrvatske Partije.⁵³ Njegovoj analizi aktuelnog političkog trenutka u Hrvatskoj je, međutim, nedostajalo objašnjenje na kojoj osnovi se ide ka intenzivnom omasovljenju pokreta, jer je sve to moglo da se interpretira kao eklekticizam demagogije, koja je, kako je smatrao Nikezić, nužna pratilja demokratizacije, i povlađivanja nacionalizmu, što je bila velika razlika u odnosu na političko delovanje *liberala* u Srbiji. Pirker je prihvatao kritiku za nacionalizam kao perifernu pojavu u hrvatskom društvu, identifikujući ga, tj. redukujući na izolovane krugove oko Matice hrvatske i delimično Univerziteta. Ali i te pojave nacionalizma su relativizovane apostrofiranjem etatističko-centralističkih snaga okupljenih oko, *proljećarima* nesklone, boračke organizacije. Time se pravila dosta provokativna i, za dominantnu ideološku konstelaciju, teško prihvatljiva ravnoteža, kako zbog nesrazmernog uticaja koji su navedene, suprotstavljene, grupacije imale u javnosti, još više zbog izjednačavanja „revolucionarnih“ struktura, koje su stvarale Jugoslavije i bile važan element legitimizacije i učvršćenja poretka, sa opozicionim, neretko i antidržavnim, a svakako, antirežimskim intelektualnim i nacionalističkim krugovima.

Na nesumnjiv konsenzus predstavnika obe republike je naišao stav Pera Pirker da je „u ovom trenutku jedna činjenica jasna, da se danas preko Hrvatske prelamaju mnoge jugoslovenske suprotnosti.“ Svako suprotstavljanje kursu hrvatskog rukovodstva, samo tako izgleda na površinskoj ravni, jer to nije „izraz samo onoga što se događa unutar Hrvatske“, smatrao je Pirker. U personalnom i idejnom smislu sve ono što je težilo ka reformskoj orijentaciji moralo je izabrati ili Srbiju ili Hrvatsku, jer „tu mora biti glavno“. ⁵⁴ U te dve republike se *prelama* kurs politike SKJ, vrlo ispravno je sekretar IK CK SKH anticipirao događaje i procese koji su sledili. Slično je na Brionima na XVII sednici Predsedništva SKJ tvrdio i Miko Tripalo kada je rekao da bi nedemokratske metode koje bi bile sutra upotrebljene u Jugoslaviji

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.

predstavljale poraz čitavog Saveza komunista.⁵⁵ Hrvatsko kao i srpsko rukovodstvo znalo je za tu vrstu zakonomernosti, zbog koje su *liberali* u decembru 1971. jedini bili protiv arbitraže saveznog vrha u bilo kojoj od republika, pa time i protiv smene hrvatskog vrha u Karadorđevu.

Slično svom saradniku Pirkeru koji je pledirao da se moraju učiniti trajni koraci ka demokratizaciji odnosa unutar Saveza komunista i čelnica hrvatske Partije je tvrdila da je to „vidna i osnovna pretpostavka za demokratizaciju cijelog društva“. Savka Dabčević Kučar je srpskom rukovodstvu govorila o „našem sve većem demokratizmu od kojeg ne smemo odstupiti, kojeg moramo razvijati i dalje...“, ističući da je „apsolutno za najslobodnije komuniciranje i povezivanje za sve oblike ispoljavanja ne samo građanskih prava, jer ako nismo autoritarno društvo, ako smo stvarno demokratsko samoupravno društvo, a prema tome i demokratska partija... u kojoj izgrađujemo stavove i tražimo odgovore, onda razlike moraju biti prisutne...“⁵⁶ Bila je to jasna intencija za daljom demokratizacijom odnosa u društvu i partiji, u potpunosti kompatibilna sa težnjama srpskog rukovodstva, jer se i Marko Nikezić u svom istupu koncentrisao na pitanja „dalje demokratizacije koja obuhvata i problem nacionalnih odnosa i samoupravljanje“. Ako postoji demokratski kurs, onda će, po njemu, i glavne teškoće biti rešene. Od njihovog dolaska na vodeće položaje, politički vrh Srbije pozivao je na otkrivanje života sa razlikama, zalažući se za preko potrebnu „debatu i javnost“ u radu, što su mogle biti „odlike pokreta koji se ne samo deklarirao za socijalističku demokratiju nego koji i sam demokratski živi.“⁵⁷ Neretko, Nikezić je poručivao da „moramo da naučimo da živimo s tim da su sva pitanja otvorena i da se o njima može diskutovati“, jer se u protivnom uticaj i vlast seli u uske oligarhijske zabrane.⁵⁸ Razgovarajući sa univerzitetskim radnicima 1970. o nesumnjivom „otopljavanju“ do koga je poslednjih godina došlo, Marko Nikezić se založio za promenu prakse olakog oslanjanja Partije na disciplinu i centralizam, što je karakterisalo predratna i ratna vremena, kada su to bili neophodni elementi u borbi, te naglasio da to ne može biti univerzalni princip kada dođe vreme demokratskog otvaranja. „Mi smo pokušali da se izvučemo iz toga i da

⁵⁵ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507 – CK SKJ, III/153, prilog 1, „Magnetofonske beleške sa 17. sednice Predsedništva SKJ“, str. 369.

⁵⁶ Arhiv Srbije (AS), Savez komunista Srbije (SKS) – Centralni komitet: Konsultativni sastanci, saradnja sa CK drugih republika, br. kutije 95. „Stenografske beleške sa razgovora vođenih između delegacija SK Srbije i delegacije CK SK Hrvatske, u Beogradu 28. 09. 1971.“

⁵⁷ Latinka Perović, „Opređenije SKS i njegova idejna pozicija u društvu“, u: *Savez komunista Srbije u razvoju društveno-političkog sistema* (Treća konferencija SKS), Beograd, 1971, str. 111.

⁵⁸ Živko Milić, „Za pravu meru“, *Borba*, 31. decembar 1968. i 1–2. januar 1969, str. 3.

idemo na demokratsko otvaranje“, što nije bilo nimalo jednostavno, jer „treba sebe transformisati.“⁵⁹ Ako bi se postratna praksa „generalne restrikcije“ i „opšte zabrane“ nastavila, ona bi, prema Nikeziću, vodila opštem zastoju, jer bi pored negativnih pojava, ugušila u zametku i sva korisna rešenja društvenih problema. Rečju, za razliku od ranijih vremena, kada su zabrane bivale pravilo, a slobodniji pristup izuzetak od njega, sada su se komunistički *liberali* držali teze da „otvorenost mora biti opšta, a restrikcije i intervencije konkretne i pojedinačne.“⁶⁰ Slično je govorila na mitingu u Zagrebu i Savka Dabčević, apelujući na „više međusobne tolerancije, razumijevanja i uvažavanja specifičnosti i različitosti, više sluha za probleme, teškoće i predloge drugih, traženje zajedničkih riješenja...“⁶¹

Postojala je nesumnjiva podudarnost dvaju političkih elita i kada je odnos prema Istoku, tj. *lageru* bio u pitanju. Pero Pirker je apostrofirao „sovjetski element“ koji je, po njemu, bio u sprezi sa konzervativnim snagama u Hrvatskoj, a sličnu vrstu simbioze prosovjetske orijentacije i domaćeg konzervativizma je uočio i Nikezić, istakavši da „Jugoslavija nije SSSR i položaj Srba u njoj nije položaj Rusa u SSSR, tj. u Jugoslaviji se ne može napraviti jaka i stabilna država, a da stvari ne budu rešene na demokratskoj osnovi. To mora da bude demokratska zajednica da bi mogla da opstane kao zajednica.“⁶² Čelnici oba rukovodstva smatrali su SSSR daleko najopasnijim kada je u pitanju pritisak na Jugoslaviju, „nisam siguran da smo i taj elemenat dovoljno ukalkulisali u naše prilike.“⁶³ I srpsko rukovodstvo je kao i hrvatsko videlo u obnovi centralizma ključnu opasnost po Jugoslaviju. „Kada čitam da su svemu krive republike, izgleda mi kao da se neko kaje“, govorio je Nikezić, izražavajući i ovoga puta bojazan od mogućih recentralizatorskih tendencija, koje su bile neodvojive od nedemokratskih i konzervativnih impulsa u političkom životu Jugoslavije. „Ako su sve republike grešile u isto vreme i na isti način, znači da neko implicira da je pogrešno što je u ruke republičkih institucija stavljeno toliko odgovornosti“, bila je jasna Nikezićeva kritika Tita i saveznog centra u kojoj je išao, nesumnjivo, dalje od hrvatskog rukovodstva, što je bilo očekivano s obzirom na nejednake metodološke

⁵⁹ Marko Nikezić, „Identitet Srbije“ u: *Srpska krhka vertikala*, str. 205.

⁶⁰ Marko Nikezić, „Osposobljavanje ljudi za samostalno mišljenje – osnov samostalnosti i slobode“, u: *Srpska krhka vertikala*, str. 311–312.

⁶¹ *Borba*, 8. maj 1971, str. 11.

⁶² Arhiv Srbije (AS), Savez komunista Srbije (SKS) – Centralni komitet: Konsultativni sastanci, saradnja sa CK drugih republika, br. kutije 95. „Stenografske beleške sa razgovora vođenih između delegacija SK Srbije i delegacije CK SK Hrvatske, u Beogradu 28. 09. 1971.“

⁶³ Isto.

pristupe, a sledstveno tome i različite intencije dva rukovodstva prema prvom čoveku Jugoslavije. Različit odnos prema Titu i dijametralno drugačija komunikacija sa njim karakterisala je čitav posmatrani period. Prisnosti hrvatskog rukovodstva sa jugoslovenskim predsednikom, čega je najeklatantnija paradigma govor-zdravica Savke Dabčević Kučar u zagrebačkoj *Esplanadi*, 15. septembra 1971⁶⁴, srpsko partijsko rukovodstvo je suprotstavljalo racionalan i u izvesnom smislu distanciran pristup jugoslovenskom predsedniku, uz odlučnost dijaloga, ali na ravnopravnoj osnovi i uz uvažavanje institucionalnog okvira.⁶⁵

Na kraju ovog dijaloga, kao i dve godine ranije, hrvatsko rukovodstvo je problematizovalo pisanje beogradskih medija o Hrvatskoj, posebno u tom kontekstu apostrofirajući *Politiku*, koja je svojim „ekscenim“ pristupom izazivala nepoverenje između dva naroda, smatrala je Dabčević Kučar, a posebno je okretala vojne krugove, boračke organizacije i hrvatske Srbe protiv čelnih ljudi CK SKH. Čelnica hrvatskih komunista tvrdila je da će takvo pisanje stvoriti negativnu sliku o Hrvatskoj u samoj Srbiji.⁶⁶ Pirker je, takođe, prigovorio atmosferi koju beogradska štampa širi dramtizujući događaje u Hrvatskoj i konstruišući navodno antisrpsko raspoloženje u toj republici. Loše je, po njemu, što osim nacionalističkih i opozicionih listova to rade i „zvanični“. Nikezićev odgovor je bio da štampa reflektuje realnost, a da je realnost u Hrvatskoj često takva da daje povoda za takvo pisanje beogradske štampe. Latinka Perović je sagovornicima poručila da kurs demokratizacije podrazumeva i oslobađanje štampe, da je naravno bitno i njeno opredeljenje, ali da se ona mora ostaviti da preuzme u novim uslovima i rizik vlastite odgovornosti.⁶⁷

⁶⁴ „Dodite nam opet družo Tito, čeka Vas, zove i priželjkuje s jednakom ljubavlju i toplinom svaki kutak socijalističke Hrvatske. Dižem ovu čašu za čovjeka u čijoj se osobi najreljefnije izražava slava, junaštvo i uspjesi naše prošlosti, revolucionarna socijalistička snaga naše sadašnjosti i svijetla perspektiva naše sutrašnjice, za velikog revolucionara, mislioca i državnika, za istinskog borca za radnička, nacionalna i ljudska prava i slobode, za najvećeg sina u povijesti hrvatskoga i svih naših naroda i narodnosti, za dragog nam druga Tita i drugaricu Jovanku.“ Iz govora Savke Dabčević Kučar, *Vjesnik*, 16. rujna 1971, str. 3.

⁶⁵ Latinka Perović danas tvrdi da je srpske *liberale* izenađivala naivnost *proljećarskog* vrha da će dodvoravanjem pridobiti i nadigrati Tita, odnosno upotrebiti ga za svoje političke ciljeve. Neretko u privatnim razgovorima taj stav je i saopštavan čelnicima hrvatskog Saveza komunista. Razgovor autora sa dr Latinkom Perović, 29. decembar 2011.

⁶⁶ Arhiv Srbije (AS), Savez komunista Srbije (SKS) – Centralni komitet: Konsultativni sastanci, saradnja sa CK drugih republika, br. kutije 95. „Stenografske beleške sa razgovora vođenih između delegacija SK Srbije i delegacije CK SK Hrvatske, u Beogradu 28. 09. 1971.“

⁶⁷ Govoreći o praksi pisanja štampe u Srbiji, Perovićeva je, nesumnjivo, ciljajući na tretman jugoslovenskog predsednika u medijima rekla: „Živi i u samoj beogradskoj štampi navika i inercija da je savezni centar uvek važniji“.

Osmišljenom i minucioznom dekonstrukcijom izvora koji svedoče o poslednjem direktnom razgovoru dva rukovodstva uočljiva je izvesna distanca i uzdržanost, evazivnost i načelnost u otvaranju osetljivih tema, posebno kada se uporede sa tonom i načinom razgovora srpskog rukovodstva sa čelnicima ostalih republika u ranu jesen 1971.⁶⁸ Kompleksna i napeta situacija u Hrvatskoj, evidentan porast nacionalizma i radikalizacija kulturnih i studentskih krugova u toj republici, nejedinstvo i već vidljive disolucione težnje u hrvatskoj Partiji, uočljiva izolovanost *proljećarskog* vrha, specifičan odnos sa Titom, nesvojstven ostalim republičkim rukovodstvima... Sve je to ukazivalo na nejasnu situaciju i težnju srpskog *liberalskog* vrha da konsekvantno istrajava na dijalogu, ali da se čuva svake neposrednije involviranosti u političku konstelaciju u čijem nastanku nije sudelovao.⁶⁹

Ipak, uprkos stanovitim neslaganjima i često različitim pristupima, srpsko rukovodstvo je tokom prelomne 1971. znajući da se na *hrvatskom slučaju* lomi kurs reformi i demokratizacije u čitavoj zemlji, odbijalo da se pridruži osudi političkih prilika u Hrvatskoj. Na XVII sednici Predsedništva SKJ gde su u centru pažnje bili odnosi u vrhu Partije i među republikama, kao i kolokvijalno nazvana „zavera protiv hrvatskog rukovodstva“, Latinka Perović je posebno naglašavala da između dva rukovodstva, pa time i dve republike ne postoje problemi, ističući permanentnu spremnost srpskog rukovodstva na dijalog.⁷⁰ Po završetku tog sastanka na vrhu, Savka Dabčević je Perovićevoj zahvaljivala na korektnom i principijelnom držanju srpskog vrha uz rečenicu „Mnogo ste pomogli. (...) Neko radi i protiv nas i protiv vas.“⁷¹ Slično se ponovilo i nakon proširene sednice Izvršnog komiteta CK SKJ maja 1971. kada su Miko Tripalo i Savka

⁶⁸ Eklatantan primer otvorenog dijaloga bio je razgovor delegacija CK SKS i CK SKBiH u septembru 1971. Arhiv Srbije (AS), Savez komunista Srbije (SKS) – Centralni komitet: Konsultativni sastanci, saradnja sa CK drugih republika, br. kutije 95. „Stenografske beleške sa razgovora vođenih između delegacije CK SK Srbije i CK SK BiH, u Beogradu 27. 09. 1971.“

⁶⁹ Iako se u memoaristici ili vrlo oskudnoj literaturi čak ni ne naslućuje bilo kakva uzdržanost u komunikaciji dva rukovodstva, čak sa pogrešnim i posve neutemeljenim izjednačavanjem, zbog načina na koji su otišli sa političke scene, Latinka Perović potvrđuje tu uzdržanost u odnosima sa čelnicima „Hrvatskog proljeća“ u jesen 1971. dakle u sam osvit razrešenja političke krize u Karađorđevu. Ipak, ta uzdržanost nije srpski vrh vodila ka izbegavanju dijaloga, a još manje u podršku nasilnoj smeni hrvatskog rukovodstva na XXI sednici Predsedništva SKJ. Razgovor autora sa dr Latinkom Perović, 29. decembar 2011.

⁷⁰ Afera o povezivanju hrvatskog rukovodstva sa ustaškom emigracijom bila je važna tema tokom proleća 1971. Iako su bili očiti pokušaji sa više strana da se zvanična Srbija uvuče u neprijatan komplot, opreznim, ali otvorenim i principijelnim držanjem *liberalskog* vrha takvi pokušaji ostali su bez rezultata, a srpsko-hrvatska konfrontacija je izbegnuta čak i u naznakama, pa se na ovom mestu nećemo baviti „zaverom protiv hrvatskog rukovodstva“, tim pre što je navedeni događaj ostao izvan interesovanja istoričara, dakle, naučno neistražen.

⁷¹ Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, str. 252.

Dabčević izrazili zadovoljstvo istupima Nikezića i Perovićeve o nacionalizmu.⁷² Zastupajući u svojim javnim istupima sve frekventnije tezu da je srpski nacionalizam najopasniji po opstanak Jugoslavije, *liberali* su slali poruku saveznom centru, ali i ostalima u zemlji da su svesni odgovornosti koju nose, te, davali garancije da će nacionalizam najbrojnijeg naroda držati pod kontrolom; istodobno domaćim nacionalistima je poručivano da liberalizacija i demokratizacija društva ne podrazumeva i neograničeno pravo širenja nacionalističkih matrica; takođe, tokom 1971. insistiranjem na borbi protiv srpskog nacionalizma, želelo se koliko poručiti hrvatskom rukovodstvu šta bi bio poželjan model delovanja, toliko i olakšati njegova pozicija time što ga Srbija neće provocirati i pokazivati pretenzije da *žandariše* u susednoj republici. Ovaj kompleksni manevar, koji je sadržavao i dve komunistima važne maksime *samokritike* i *čišćenja vlastitog dvorišta*, bio je neophodni, temeljno osmišljeni i krajnje racionalni obrazac delovanja u uslovima složene višenacionalne integracije u kriznim vremenima.

U Karađorđevu gde je suštinski “presuđeno” *Hrvatskom proljeću* i njegovim liderima, Nikezić je u svome istupu, nalazeći opravdanje za situaciju u Hrvatskoj, smatrao da je povećanjem samostalnosti republika i u opštem talasu demokratizacije “bilo neizbežno da i nacionalisti nađu prostor da se izraze”, tvrdeći da je najopasnije to što je nacionalizam pokušao prodor i u redove SK, a da je u novim uslovima republička državnost počela da se apsolutizuje, što je dovelo do opasnosti da se komunisti transformišu u “nacionaliste ili birokratske državotvorce”.⁷³ Najzad, prema Nikeziću, “samo hrvatski komunisti i samo demokratski kurs može da tuče nacionaliste u Hrvatskoj, nikakav birokratski centralizam i nikakav konzervativizam”. Smatrajući da samo nacionalisti mogu zagovarati tezu da su drugi pozvani da spasavaju socijalizam u Hrvatskoj, Nikezić je apelovao da se zbog toga stvari ne rešavaju “silom i po kratkom postupku”.⁷⁴ Kao ključni zadatak svog rukovodstva prvi čovek srpske Partije je smatrao suzbijanje vlastitog nacionalizma, jer će se “srpski nacionalisti prirodno sada ponuditi da se bore protiv hrvatskog nacionalizma (...) pod vidom podrške Titu napadaće SKH u celini i hrvatski narod”.⁷⁵ Slično je, a nasuprot dominantnoj tendenciji na sastanku, govorila i Latinka Perović, tvrdeći da bi se protiv negativnih elemenata u SKJ, a posebno u Hrvatskoj trebalo boriti

⁷² Isto, str. 271.

⁷³ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507 – CK SKJ, III/157, prilog 1, Autorizovane stenografske beleške sa XXI sednice Predsedništva SKJ, 1–2. 12. 1971, str. 69.

⁷⁴ Isto, str. 71.

⁷⁵ Isto, str. 72.

“samo daljom i doslednom demokratizacijom Saveza komunista”. Ne sporeći pravo saveznih institucija da raspravljaju o događajima u pojedinim delovima zemlje, ipak, trajno rešenje se hrvatskim komunistima ne može nametati spolja, oktroisanjem ili arbitražom, smatrala je sekretarka CK SKS.⁷⁶

Saveznom političkom centru koliko i svim republičkim rukovodstvima bilo je posle XXI sednice Predsedništva SKJ jasno da je srpsko rukovodstvo jedino koje je iskazalo razumevanje za specifične prilike i teškoće u kojima se nalazilo hrvatsko vođstvo. Posle „Karadorđeva“ važno je bilo sprečiti likovanja i zluradost srpskog nacionalizma, dok se druga najveća opasnost krila u sasvim realnoj mogućnosti zaokreta u odnosu na kurs demokratizacije.⁷⁷ Srbija ni u kom slučaju u tom osetljivom trenutku nije želela da ostavi utisak da „nameće i arbitrira“, jer su je novi odnosi u federaciji obavezivali da ne uzima „nikakva posebna prava ili obaveze“ u odnosu na ostale republike, bila je prva reakcija *liberala* posle prelomne sednice u Karadorđevu.⁷⁸ Marko Nikezić je smatrao da će buduća fizionomija i SKJ i Jugoslavije zavisiti od načina na koji se bude rešila politička kriza u Hrvatskoj. Apelujući da se izbegne svaka upotreba sile i pritiska, Nikezić je upozoravao, aludirajući na šestojanuarsku diktaturu kralja Aleksandra Karadorđevića, da „postoji opasnost da se desi da se na hrvatskom pitanju odustane od demokratskog kursa. Ako počne da se ledi onda će se lediti svuda.“⁷⁹ Zbog svega toga, neposredno nakon XXI sednice Savka Dabčević Kučar rekla je bez ustezanja Nikeziću i Perovićevoj: „Potpuno su mi jasne konsekvence ovoga po Jugoslaviju“.⁸⁰ U svojim memoarima, pisanim ubrzlo posle pada *liberala*, Perovićeva je smatrajuću „Karadorđevo“ naopakim odgovorom na izazov demokratizacije društva, prihvatila tezu da je reč o „grešci za sto godina u srpsko-hrvatskim odnosima“.⁸¹ Navedene prve reakcije čelnika srpskih *liberala* jasnije su od bilo čega drugog govorele da zvanična Srbija niti će koristiti tešku situaciju u Hrvatskoj radi svojih ciljeva, niti će pristati na bilo koji vid revidiranja postignutih rezultata u demokratizaciji i decentralizaciji zemlje. Odustajanje od reformskog kursa koji je konsekventno vođen posle VI kongresa republičkih

⁷⁶ Isto, str. 144, 146.

⁷⁷ Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond 507 – CKSKJ, III/158, prilog 4, Informacija o aktivnosti u SKS posle XXI sednice Predsedništva SKJ, Izlaganje sekretara CK SKS Latinka Perović na sastanku političkog aktiva Srbije, 5. decembra 1971, str. 3.

⁷⁸ Isto, str. 6.

⁷⁹ Zdravko Vuković, *nav. delo*, str. 603.

⁸⁰ Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, str. 328.

⁸¹ Isto, str. 346.

partija, čemu je „Karadorđevo“ trebalo da posluži, *liberali* su dugoročno smatrali najozbiljnijom opasnošću po opstanak jugoslovenske zajednice.

Mutatis mutandis, iako nije moglo biti reči o koaliciji u doslovnom značenju toga pojma, srpsko i hrvatsko rukovodstvo, vodeće ljude reformske orijentacije, povezivali su teleologija njihovog javnog delovanja, tj. fundamentalni ciljevi daljeg razvoja i izgradnje jugoslovenske zajednice, te socijalnog i političkog okvira njene integracije. Ipak, simboličke koliko i suštinske tačke neslaganja, disputi i disonantni tonovi u komunikaciji dva rukovodstva nisu bili ni retki niti zanemarljivi i nesumnjivo su generisali i intenzivirali ograničenja u saradnji najuticajnije zagovornike reformskog socijalizma u Jugoslaviji u navedenom periodu. Sličan odnos prema uticaju saveznog političkog centra, uprkos vrlo različitim metodološkim pristupima u komunikaciji i saradnji sa Titom; gotovo istovetno razumevanje Jugoslavije, ali sa različitim pogledima prema srpsko-hrvatskom dijalogu i njegovom značaju u daljem razvitku političkog sistema; nominalno identičan, ali praktično dosta različit i nejednak tretman vlastitih nacionalizama; slaganje oko ekonomskih funkcija federacije, ali bez dogovora u vezi sa daljim reformama u ekonomsko-finansijskom sektoru; odlučne pristalice liberalizacije društva i političkog života, ali sa intencijom da se pacifikuju intelektualci i mediji u susjednoj republici... Sve je to skupa odnose srpskih i hrvatskih vladajućih elita činilo kompleksnim, protivrečnim, ali istovremeno i otvorenim i spremnim na saradnju.⁸² Nesumnjivo da se u sasvim konkretne rezultate u saradnji političkih elita dveju najvećih republika mogu navesti: formulisanje i operacionalizacija politike *čistih računa*; usaglašavanje i usvajanje ustavnih amandmana 1971. čime je inaugurisana značajno modifikovana konstitutivna koncepcija jugoslovenske federacije; iako privremena i dozirana, ipak, značajna liberalizacija i demokratizacija društvenih odnosa i političkih prilika u zemlji, uz podrazumevajuće ograničenje autoritarne vlasti jugoslovenskog predsednika.

⁸² Svakako da je otvorenom dijalogu i poverenju, ne samo sa predstavnicima CK SKH, već i drugih republika, veoma doprinisao antinacionalistički stav *liberala* da su Srbi van Srbije, tj. oni koji su živeli u drugim republikama, „kod svoje kuće“, te sledstveno tome slobodni i ravnopravni, te da nikada neće biti tretirani kao „porobljeni delovi srpskog naroda“, kako je rekla Latinka Perović u razgovoru sa delegacijom CK SK BiH. Svoju politiku srpski partijski vrh je u periodu 1969–1972. iscrpljivao s one strane bilo kakvih paternalističkih tendencija najveće republike u Jugoslaviji. Arhiv Srbije (AS), Savez komunista Srbije (SKS) – Centralni komitet: Konsultativni sastanci, saradnja sa CK drugih republika, br. kutije 95. „Stenografske beleške sa razgovora vođenih između delegacije CK SK Srbije i CK SK BiH, u Beogradu 27. 09. 1971.“, str. X/5.

Ipak, u drugoj polovini 1971. uočljiva je izvesna uzdržanost prilikom direktne komunikacije, koja koliko može biti rezultat različitih pogleda na važna pitanja razvoja jugoslovenskog društva, toliko bi mogla biti i rezultat bojazni srpskog rukovodstva od osećaja simetrije sa, zbog proboja nacionalizma, dosta izolovanim rukovodstvom CK SKH. Naglašeno je bilo i insistiranje srpskog rukovodstva na izbegavanju svakog bilateralnog dogovora Zagreba i Beograda, jer bi on bio ostvarivan samo u direktnim međurepubličkim kontaktima, čime bi se derogirale federalne institucije, što bi zakonomerno otvaralo prostor za vaninstitucionalni upliv Tita, od čije se arbitraže strahovalo. U decentralizatorskoj konstelaciji sužavala se njegova manevarska moć, zbog čega mu je podsticanje razmimoilaženja i generisanje disolucionih procesa, te njegovo pojavljivanje u ulozi arbitra ostajalo kao najefikasnije sredstvo zadržavanja uticaja.⁸³ Jasno iščitavajući ovu nameru, srpski *liberali* su upadljivo izbegavali nacionalno zaoštavanje, posebno sa Hrvatima, okretali Srbiju vlastitim problemima, pozivajući permanentno na dogovor kroz legitimne savezne institucije uz učešće i u interesu svih naroda.⁸⁴ Takođe, tokom uzavrele 1971. javnost u Srbiji je bila posebno senzitivirana na događaje u Hrvatskoj, zbog čega se *liberalski* politički vrh, kako svedoči Latinka Perović, posebno plašio da ne deluje huškački, ne samo zbog toga što su „prezirali jevtinu popularnost“, nego i zato što su „strahovali od provale emocija.“⁸⁵ Polazeći od pretpostavke da su se dve antagonističke ideologije nacionalizma u svom hrvatskom i srpskom varijetetu, i u ovom periodu, kao, gotovo uvek od polovine XIX veka, nalazile u *sui generis* simbiotičkoj vezi, međusobno se generišući⁸⁶, te da bi se izbegao proboj recipročnog nacionalizma i u Srbiji, kao odgovor na intenziviranje takve klime u Hrvatskoj, srpsko rukovodstvo je kroz istupe svojih čelnika upozoravalo da bi svako trebalo da rešava vlastite probleme, jer kada bi „za komuniste u jednoj republici glavni problem postao nacionalizam kod suseda, bio bi to siguran znak da su oni sami izbrisali granice

⁸³ Analizirajući situaciju u Hrvatskoj posle „Karadorđeva“, Latinka Perović je smatrala suštinski važnim da odgovornost za ishod i konsekvence ne preuzme zvanična Srbija, već „autokratska vlast, koja je sebe održavala izazivajući, a zatim rešavajući krize u odnosima između Srba i Hrvata.“ Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, str. 329.

⁸⁴ Latinka Perović svedoči da je Tito u pokušaju da isprovocira sukob srpskog i hrvatskog rukovodstva i stavi se u ulogu arbitra, tokom 1971. pitao Nikezića: „Reci mi šta vi zamerate Hrvatima, pa ću ti reći šta oni vama zameraju!“ „Ništa“, odgovorio je Nikezić na Titovo neskriveno nezadovoljstvo. Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, str. 303.

⁸⁵ Latinka Perović, *Zatvaranje kruga*, str. 303.

⁸⁶ Nacionalizam kod najbrojnijih jugoslovenskih naroda, Srba i Hrvata, pre svih, „nikada nije išao bez velikodržavnih koncepcija, kao što nikada nije značio samo ideologiju i pokret okrenut sopstvenoj samosvesti“, smatra Olivera Milosavljević, već je njegovo važno svojstvo bila „negacija bliskih naroda“ jer, kako piše Umberto Eko u studiji Večni fašizam „jedna nacija dolazi do svog identiteta samo preko svojih neprijatelja“. Olivera Milosavljević, „Jugoslovenstvo, velikodržavlje i demokratija“, *Tokovi istorije*, 1–2/1996, Beograd, 1996, str. 176; Umberto Eko, „Večni fašizam“, www.pešćanik.net/eko-vecnifasizam

između sebe i sopstvenih nacionalista.⁸⁷ Zbog toga je kvintesencija, ideja vodilja sveukupnosti programskih usmerenja srpskih *liberala*, bila „moderna Srbija“, kao snažna, neideokratska svest o nepochodnosti uklapanja Srbije, ali i čitave Jugoslavije u savremene tokove, oslobođanjem od istorijskih atavizama, tradicionalizma i provincijalizma, nespojivih sa idejom modernizacije, koja ne podrazumeva samo industrijalizaciju, već napuštanje perenijalne, tradicionalističke i nacionalističke paradigme, pa u sklopu nje i antagonističkog odnosa prema drugom najvećem narodu u Jugoslaviji.⁸⁸

Vraćajući se na misao Lisjena Fevra da je istorija, pre svega, „naučno vođeno istraživanje“⁸⁹, koje istoričara postavlja „između vokacije da uopštava i zadatka da izvrši ekspertizu“⁹⁰, istorijski izvori koji nam daju osnovu za osmišljenu i što autentičniju rekonstrukciju prošlih zbivanja nesumnjivo svedoče o visokom stepenu saglasnosti dvaju političkih elita – Srbije i Hrvatske. Strateški pogledi na budućnost i razvoj Jugoslavije kao i njeno razumevanje činili su predvodnike reformskog socijalizma, kao ključne aktere razvoja jugoslovenskog društva, upućene jedne na druge, sagovornicima zavidne otvorenosti i visokog stepena međusobnog poverenja, uprkos disonantnim tonovima i različitim pristupima rešavanju pojedinih problema jugoslovenske zajednice, koja se beskompromisnom antifašističkom borbom, koliko i autentičnom socijalnom revolucijom, ali i dotadašnjim razvojem nametnula kao neponovljiv emancipatorski projekat, a odgovorima na istorijske izazove fašizma i staljinizma 1941. i 1948. i definitivno napustila evropsku periferiju. Ipak, odlučivši se na personalne, ali i fundamentalne, koncepcijske promene u vrhovima republičkih partija 1971/72. predsednik Tito je s jedne strane nominalno sačuvao esencijalne karakteristike novog jugoslovenskog federalizma, inaugurisanog 1971. dok je s druge strane osnažio autokratske i državno-socijalističke tendencije u jugoslovenskom društvu i partiji, čime je u velikoj meri relativizovan i derogiran značaj novih konstitucionalnih rešenja. I još važnije, faktički nasilnom smenom legitimnih, reformski orijentisanih rukovodećih struktura u Hrvatskoj i Srbiji, koje su u

⁸⁷ Marko Nikezić, „Politička istupanja vrede u onoj meri u kojoj pridobijaju ljude za određeni cilj i pomažu njihovom organizovanju“, *Dnevnik*, 8. maj 1971, str. 7; Aleksandar Nenadović, *Glavni urednik – „Politika“ i pad srpskih liberala, 1969–72*, Beograd, 2003, str. 170.

⁸⁸ Milivoj Bešlin, *Nacionalno pitanje u Srbiji krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka*, Novi Sad, 2008. (magistarska teza u rukopisu)

⁸⁹ Lisjen Fevr, *nav. delo*, str. 38.

⁹⁰ Alen Buro, „Žak Le Gof“, u: *Istoričari*, priredila Veronik Sal, Beograd, 2008, str. 285.

otvorenom dijalogu tražili racionalan pristup razumevanju i poimanju jugoslovenske zajednice, Tito je u značajnoj meri determinisao suštinske karakteristike i posttitovskog perioda.